

ПОВСЯКДЕННЯ ПОЛОНЕНИХ СТАРШИН-УКРАЇНЦІВ У
ТАБОРІ КАССИНО, ІТАЛІЯ ОЧИМА ІЛЮСТРАТОРІВ ТАБОРОВИХ ВИДАНЬ
(1919 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1920 РР.)

Ігор Срібняк

*Visualization of the Daily Life of Prisoner Ukrainian Officers in the Camp of Cassino (Italy)
Through the Eyes of Illustrators of the Camp Editions, 1919 – first half of 1920*

Ihor Sribnyak

The article examines the daily life of the Ukrainian officers (elders) imprisoned in the Camp of Cassino (Italy) in 1919 – the first half of 1920. It deals with illustrated materials published by the camp editions. The community of Prisoner Ukrainian officers has a special place in the history of Ukrainian captivity in Italy. It is determined by the level of national consciousness of its members, and those significant achievements in the field of culture and education that were made due to their morality and active citizenship. Living in the conditions of camp and being almost completely isolated from the national life of Ukraine, the Prisoner Ukrainian elders managed to organize the work of schools and educational courses. They organized a choir, orchestra and amateur theater. They celebrated national Ukrainian holidays as well. Most of the Prisoner Ukrainian elders were ready to give their assistance to the UNR in its fight against the Bolshevik Russia by joining the national army. The camp press vividly reflected the national self-consciousness of the Prisoner Ukrainian elders. It contributed to the unity of camp prisoners and helped them to overcome strength to overcome the difficulties of everyday life. The production of the camp editions, such as «The Prisoner» magazine and its satirical-humorous appendix «Lazaroni», faced a lot of problems. The editions were produced manually in the amount of one (or several) copies of each issue. Nevertheless the camp editions met the prisoners' demand for information effectively. They also performed an extremely important functions of mobilizing and educating the prisoners. The author emphasizes that the camp press was highly important not just for the prisoners, but for the whole Ukrainian community in Cassino. It contributed significantly to preserving the Ukrainian national identity and supported the idea of Ukraine's independence.

Keywords: Prisoner Ukrainian officers, camp, magazine, drawing, Cassino, Italy.

Перші уривчасті інформації про полонених українців (галичан) у таборі Кассіно були подані у працях діаспорних українських істориків (Онацький 1941; Онацький 1964; Трембіцький 1972, с. 16-21). На рубежі ХХ – ХХІ ст. ця проблематика – але в контексті діяльності в Італії Надзвичайної військової місії УНР на чолі з О.Севрюком – була актуалізована кількома розвідками сучасних українських істориків (Веденєєв, Бурім 1997, с. 434-448; Соловйова 2002, с. 105-113). Одночасно до розробки даної дослідницької проблеми вдався й автор цієї статті, дослідивши деякі аспекти перебування полонених українців у згаданому таборі (Срібняк 1998а, с. 79-83), а також простеживши активність

української дипломатії в справі підготовки та проведення їх репатріації (Срібняк 1998b, с. 344-357; Срібняк 2000, с. 52-74).

Н.Сидоренко зосередила свою увагу на дослідженні особливостей функціонування таборової преси полонених галичан в Італії (і зокрема в Кассіно), використавши для цього матеріали таборових часописів «Полонений» та «Лязароні»; до її заслуг також слід віднести й публікацію окремих ілюстрацій у додатках до свого монографічного дослідження (Сидоренко 2000, с. 107-129, 191, 201-202). Розлогий матеріал про перебування полонених галичан в італійському полоні був опублікований І. Патером, який у рамках свого нарису переповів значний масив вже синтезованого в опублікованих працях фактажу з даної проблематики (Патер 2013, с. 39-60).

Дана публікація містить додатковий пласт фактологічної інформації про ситуацію в таборі Кассіно, що був почерпнутий з документів трьох українських архівосховищ, а також зі шпальт українських еміграційних періодичних видань. У цьому відношенні значну джерельну вартість мають, зокрема, спомини колишнього «кассінця» П.Гошовського (Гошовський 1922, с. 2-3; Гошовський 1923a, с. 53-55; Гошовський 1923b, с. 5-11). Особливу цінність становлять додані до статті малюнки зі згадуваних таборових часописів, які дозволяють унаочнити повсякдення полонених галичан у таборі Кассіно.

Табір полонених вояків зі складу протиборчих Італії армій держав Почвірного союзу Кассіно (Cassino) був облаштований поблизу однойменного італійського містечка на 130 км на південний схід від Риму влітку 1915 р. Полонені різних національностей та державної приналежності утримувались в окремих секціях (блоках) табору, мешкаючи у кам'яних приміщеннях барачного типу (*іл. 1*). З самого початку умови перебування полонених у таборі були досить обтяжливими для його мешканців – насамперед через не завжди прийнятне харчування та відсутність належної лікарської опіки, хоча такий стан був притаманний ледь не всім таборам полонених в Італії. В числі значної кількості бранців різних національностей у Кассіно опинились й полонені галичани зі складу австро-угорської армії, які разом з усіма потерпали від таборових негараздів.

Колішній його мешканець четар Микола Самборський (у лютому 1919 р. його було репатрійовано додому як інваліда) так згадував про Кассіно та побутові умови в ньому (*іл. 2, 3*): «Табір великий, приготований на 2 тисячі офіцерів та 20 тисяч мужви (солдатів – *авт.*). Обведений високими мурами. Муровані бараки без стелі (*йдеться про проміжне перекриття між дахом і житловим приміщенням – авт.*) та печі, місця в однім з таких на 250-300 мужви. [...] Помешкання зимні, вогкі, переповнені. Харч не вистарчаючий і злий». Полонені солдати-українці (близько 7-8 тис.) були відокремлені від старшин, будь-які контакти між ними були суворо заборонені (ЦДІА, ф.581, оп.1, спр.196, арк.35). Такий несприятливий режим утримання полонених прямо чи опосередковано вкоротив віку досить чисельній групі таборян: тільки за час від 7 грудня 1916 р. і до 14 вересня 1919 р. у Кассіно пішло з життя 119 полонених українців, які були поховані на цвинтарі Каїро, причому найбільше смертей українських бранців (111 осіб) припало на останні півтора роки (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.4, арк.13в., 2-4).

Проте попри всі ці труднощі серед полонених українців знайшлась достатня «критична маса» високопатріотичних старшин-українців, які доклали всіх зусиль для розвитку національного культурно-освітнього життя у таборі. Організаційне оформлення національної

організації у Кассіно відбулось у кінці 1918 р., коли 70 полонених офіцерів заснували «Українську громаду» на чолі поручником Михайлом Гринівим (ЦДІА, ф.368, оп.1, спр.80, арк.2). До складу управи (старшини) гуртка увійшли поручик Теодор Чернописький, четарі Корнило Крушельницький, Роман Мейський (Мійський), д-р Іван Мельницький, хорунжий Іван Бордейний, старшини Франц Білас, Євген Вацик і Михайло Проців (останній довгий час виконував обов'язки писаря Громади) (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.2, арк.2-3).

Без сумніву найбільшим творчим здобутком «Української громади» стала організація видання белетристичного, неперіодичного, рукописного журналу полонених українців у Кассіно «Полонений» та сатирично-гумористичного додатку до нього «Лязароні». У першому номері часопису «Полонений» (*ил. 4*), який вийшов 25 січня 1919 р., містилось звернення редакції, яка пояснювала його появу «відвічною силою людського духа», наголошуючи на тому, що силу журналу дає «наша молодість, хоч стільки літ нищена та неволена, однак непоборима та невмируща, бо не піддається розпачі». Своім найголовнішим завданням редакція визначила «плекати тут на скалистій італійській землі наше рідне слово у всіх його проявах», і задля цього запрошувала до співпраці всіх здатних до творчої праці, кожного з бранців, хто «тільки чує в собі бодай трохи сили чим небудь причинитися до піднесення вартості нашого «Полоненого», хай стає у наші ряди» (Від редакції 1919, с. 1-2).

До редакційної колегії журналу було обрано Романа Навроцького (відповідальний редактор), Івана Бордейного і Євгена Вацика. Неоціненну допомогу редколегії в оформленні часопису надавали хорунжі Ярослав Фартух, С.Дзидза, Ю.Теодорович та Василь Касіян (*ил. 5*). Останній докладав особливо багато праці для художнього оздоблення цього видання – ним були проілюстровані та переписані десять випусків журналу включно з його додатком «Лязароні» (*ил. 6*). Це забирало дуже багато часу, за згадками самого В. Касіяна – він «останнім приходив обідати і першим повертався на роботу – добровільну, громадську». Останній працював у таборі без упину, і його «щоденні кольорові студії на сонці, а вечором при електричному світлі» допомагали йому «зрозуміти красу кольорових контрастів, гармонії теплих і холодних відношень» (*ил. 7, 8, 9*). За споминами В. Касіяна – «яскраве італійське сонце, відчуття світла, тіні та рефлексів і взаємовпливів кольорів» дозволило йому засвоїти основи розуміння колориту. Кожен день у таборі давав художникові нові враження, які народжували в ньому «нестримне бажання» зафіксувати все це на папері (Касіян 1976, с. 27, 29) (*ил. 10, 11*).

В. Касіян не втрачав жодної можливості малювати з натури, намагаючись при цьому правдиво передати все, що хвилювало його серце: голод, холод, похорон, місто, монастир, навколишні гори. Проте центральне місце у його творчості того часу посідали сюжети з таборового життя, в яких фактичне і побачене спліталось в художній образ, який іноді ставав правдивіший ніж дійсність. У своїх малюнках В. Касіян закарбував образи свого найближчого таборового оточення – полонених старшин-українців (*ил. 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21*), хоча інколи він «відволікався»: одного разу художник написав портрет коханої дівчини конвоїра-італійця, який віддячився йому за це буханцем білого хліба та пляшкою віна (Сидоренко 2000, с. 107-129, 191, 201-202).

Як вже зазначалось, діяльна участь В. Касіяна у підготовці першого та наступних випусків журналу «Полонений» перетворювала вихід кожного його числа на мистецьку подію для усього загалу українців, справляючи на них велике позитивне враження. Малюнки його авторства до сьогодні продовжують вражати майстерністю їх виконання, типажі полонених були схоплені настільки вірно, що, здається, можна відчутти їх думки.

Використання фарб для виконання малюнків наповнювало кожен номер журналу життям табору, колись сумним та зажуреним, а часом гомінким та розкутим. Особливу увагу привертають обкладинки часопису, мистецький рівень виконання яких до сьогодні привертає увагу їх читача (*іл. 22, 23, 24*).

У першому числі «Полоненого» була уміщена ціла низка віршів та оповідань («Молитва» Р. Навроцького, «Покуса» І. Орленка, «Не вбий» І. Огієнка, «Зраджена» А. Годованського та ін.) (*іл. 25, 26, 27*), «Заклик до товаришів неволі» П. Гошовського, «Причинок до української правописі» Д. Котелка та інші твори і статті (Полонений 1919). Третє число часопису було присвячено Т. Шевченкові (*іл. 28, 29, 30*) та ілюстровано малюнками (*іл. 31*).

Слід відзначити, що видавнича діяльність полонених в Кассіно не обмежилась випуском лише «Полоненого». Таборяни також організували видання вже згаданого журналу «Лязароні» (загалом вийшло сім його випусків (Лязароні 1919). Виходячи з тематичної спрямованості додатку, його видавці постарались викликати щиру посмішку у колег-бранців вже від відчитування підтитильної сторінки, умістивши на ній такі надписи: «З друкарні «Пять Пальців»», «За редакцією не відповідає ніхто, бо нема за що», видає – «Видавець», редагує – «Редактор». Крім того, у таборі також виготовлялась рукописна газета «Нові Вісті» (в одному примірникові) та видавався часопис «Касінський Українець» (Наріжний 1942, с. 62-63; ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.1, арк.12-12зв., 13-13зв.).

Новостворена організація вагомо долучилась до підготовки «врочистого свята в честь Тараса Шевченка», яке було проведено 9 березня 1919 р. у таборі Кассіно. Його програма включала відчит Івана Бордейного і концертну частину, під час якої прозвучало кілька музичних творів у хоровому виконанні: «Заповіт» (басове соло у виконанні О. Юхновича в супроводі хору), дуєт Дмитра Котелка і І. Товстюка «Люблю дивитись», «До України» (соло Я. Фартуха в супроводі хору), «Закувала та сива зозуля» (хор під орудою Д. Котелка), окремі твори Т. Шевченка у музичній обробці українських композиторів (Програма 1919).

Полонені старшини-українці в Кассіно (у таборі станом на початок березня 1919 р. перебувало близько 130 старшин, а також три тисячі стрільців) (ЦДАВО, ф.3192, оп.1, спр.4, арк.9) приділяли дуже багато зусиль для того аби привернути увагу редакцій українських періодичних видань та офіційних дипломатичних представництв УНР до своєї долі. Так, зокрема, таборяни Г. Смаль-Стоцький і д-р Ж. Ромаринський 20 лютого 1919 р. звернулись з листом до редакції «L'Ukraine», в якому в імені своїх товаришів просили «зробити все можливе для того, щоб італійський уряд дозволив сформувати з українців регулярне військо, що буде призначене для боротьби з ворогами України» або уможливити їх «скорішу репатріацію» (ЦДІА, ф.368, оп.1, спр.80, арк.3-4).

23 травня 1919 р. вони також апелювали до голови Делегації УНР в Парижі Г. Сидоренка з проханням допомогти «повернутися на рідну землю для боротьби з нашими ворогами і для допомоги в розбудові нашої держави» (ЦДАВО, ф.1075, оп.2, спр.203, арк.111). У ньому вони повідомляли, що перебувають у таборі разом з німцями та угорцями, зазнаючи однакового з ними ставлення – хоча полонені інших слов'янських народів вже від'їхали додому або згруповані за національною ознакою в окремих таборах. Подаючи дані про своє становище, полонені українські старшини писали, що їх «доля з точки погляду відживлення і [...]матеріальний стан ще більш-менш можливі, але гігієнічні умовини дуже несприятливі: [...]тридцяттеро людей живе в одній вузькій кімнаті і що пошесті, як тиф, коштували[...] вже жертв у людях» (Онацький 1964, с. 46-47).

За визначенням полонених – ще гіршими були умови для культурно-національного освідомлення полонених: хоча в таборі існувала організація полонених старшин «Українська громада», вона не могла задовольнити всіх потреб полонених і серед них поширювалася зневіра й відчай. Члени громади зверталася з численними проханнями та деклараціями до італійських урядових чинників з метою отримання дозволу на формування у таборах Українського легіону для боротьби з більшовицькою Росією. Проте полонені так і не дочекались позитивного сигналу офіційних інституцій УНР, що негативно вплинуло на їх моральний стан.

Тим не менш – попри злиденність свого існування в Кассіно восени 1919 р. – «Українська громада» знайшла можливість аби активізувати просвітницьку роботу в таборі. Для цього при ній було створено Педагогічне товариство (на чолі з управою), яке визначило своїм завданням організацію діяльності різних освітніх осередків. І хоча хронічний брак коштів великою мірою заважав роботі товариства, воно продовжувало свою роботу насамперед завдяки пожертвам та збиранню членських внесків. Наслідком зусиль Педагогічного товариства стало заснування у таборі кількох освітніх курсів – торговельного, музичного, правничого, італійської, французької та англійської мов, а згодом і шоферського курсу (Наріжний 1942, с. 62-63).

Крім того, Громада завжди дбала про відзначення національних та релігійних свят (Гошовський 1922, с. 2-3). Її заходами у таборі було також створено хор (під орудою четаря Котелка), влаштовано бібліотеку (ЦДАВО, ф.4186, оп.2, спр.13, арк.146). Членами Громади у Кассіно були виготовлені й саморобні музичні інструменти, завдяки чому в таборі постав невеличкий оркестр (ЦДІА, ф.309, оп.1, спр.261, арк.53).

30 жовтня 1919 р. при Педагогічному товаристві української організації табору було засновано стипендіальну фундацію імені графа Михайла Тишкевича, «уфундовану гуртком полонених офіцерів Українців «Українська Громада» в таборі для полонених Кассіно – Італія». Її завданням мало стати «уділювання підмоги в стипендіях убогій українській дитині, учащою до школи, сироті, котрої батько (родичі) впав у визвольній війні українського народу, або [...]вийшов з тої визвольної війни інвалідом». Кошти фонду склалися: «з готівки 1000 лір, пересланих полоненим старшинам в Кассіно гр[афом] Михайлом Тишкевичем на підмогу в часі недолі»; щомісячних внесків старшин та «з добровільних датків поодиноких полонених старшин з табору Кассіно, зложених по повероті до вітчизни, як також добровільних датків українського загалу» (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.2, арк.1).

Після того, як кошти на рахунках фонду досягли би суми шість тисяч гривень, з відсотків від неї мала щорічно надаватись одна стипендія для тієї української дитини, яка мала батьків-українців, вирізнялась «добрим поступом в науці[...] [та] взірцевим поведенням». Передбачалось, що після повернення полонених українців з Кассіно додому члени «Української Громади» опрацюють новий статут та подбають про приміщення цих коштів до надійної української кредитної установи, про що буде оголошено в українських часописах (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.2, арк.2-3).

Через брак джерел достеменно не відомо, чи вдалось реалізувати задумане активу «Української громади» і чи була призначена та виплачена стипендія комусь з дітей із зібраних сум, проте у будь-якому випадку слід віддати належне «кассінцям», які й в умовах тяжкої таборової скрути намагались дбати про розвиток національного шкільництва. (Можна тільки припускати, що зібрані кошти – у відповідності до п.9 статуту фундації – були передані одному з українських товариств у Галичині з плекання науки і мистецтва – *авт.*).

Осінь 1919 р. принесла полоненим нові випробування – у листопаді ц.р. комендатура табору заборонила таборянам отримувати періодичні видання будь-якими мовами (крім італійської) ((З італійського полону, 1919). Відтак до табору перестали надходити українські часописи, після чого полонені опинились у стані майже повної інформаційної блокади. В цій ситуації українці табору Кассіно рішуче виступали за знесення поштової цензури, надання можливості необмежених контактів з українськими дипломатами, «представили неприємності, які діялися з листами приватними, в яких приходили гроші з Америки» (італійські поштарі викрадали з листів вкладені туди гроші – *авт.*), про що йшлося у листі «Української громади» за підписами поручника М. Гриніва та К. Крушельницького до Дипломатичної місії УНР в Італії (ЦДАГО, ф.269, оп.1, спр.8, арк.35-36).

У цей час український частина табору продовжувала істотно зменшуватись головним чином через вимушену згоду багатьох солдатів-галичан (близько 1000 осіб) вписатись до складу польських транспортів. Слід відзначити, це їх рішення було зумовлене бажанням швидше дістатися додому, бо, як згадував колишній полонений П. Гошовський, «всіх манила воля і жадоба покинути ті прокляті сірі мури, що огорожували довкола табір та бараки». За його згадками, таборянам так остогидло «одноманітне життя, щоденно ті самі лиця, місця, камінчики на дорозі, а навіть ті самі розмови[...]», що кожен вже був волів навіть прямо до тюрми, тільки щоб на інше місто» (Гошовський 1923b, с. 10).

Полонених охопила «гарячка виїзду», що призвело до витворення «специфічної психози недовірчivosti нікому. Не було щирості н в кого, не було довір'я до нікого. Навіть до своїх найближчих, собою вибраних товаришів, відносилися з резервою, бо мусять вони більше знати, а перед загалом скривають правду. Атмосфера була дуже тяжка й невиносима[...]». Відтак не є дивним, що вже не маючи вже більше моральних сил витримувати полон, дехто з позostalих таборян зголошувався до виїзду в Румунію, а інші «роз'їхались, підшиваючись під ім'я німців, чехо-словаків, мадярів по всьому світу» (Гошовський 1923b, с. 10).

Натомість офіцери-українці виявляли значно більшу згуртованість перед цими польськими пропозиціями: серед них траплялись лише поодинокі випадки зречення національних інтересів. До того члени «Української громади» послідовно їх відстоювали силою морального впливу своєї організації, тому коли у лютому 1920 р. хорунжий Іван Петрина зголосився до польської місії з проханням вивезти його до Галичини, останній був виключений з числа членів таборової громади та «нап'ятований «народним збігцем»»(ЦДАГО, ф.269, оп.1, спр.8, арк.35). На вірності цієї частини таборян національній ідеї наголошував П. Гошовський: «лише мало горстка лишилась, постановивши чесно і гордо виїхати з Італії під синьо-жовтим стягом, українським транспортом. До того ся горстка зобов'язалась словом і припекла на зборах видержати до кінця, до здійснення своєї постанови» (Гошовський 1923b, с. 10).

Залишаючись й на далі на чужині позostalі члени «Української громади» робили все аби підтримати роботу читальні, про внутрішній вигляд якої згадував один з її членів П.Гошовський: «один стіл, чотири лавки, в куті чорна таблиця, на якій стрільці-анальфabetи (неписьменні – *авт.*) вчилися читати й писати, а між вікнами зі звичайної глини бюст Шевченка роботи Василя Касіяна» (Гошовський 1923a, с. 53-54).

Справжньою подією в житті полонених українців стала поява в таборі представника Українського Червоного Хреста о. Л. Сембратовича, який 1 січня 1920 р. відвідав табір у

Кассіно, де відправив службу Божу, поінформував мешканців табору про ситуацію в Україні та передав таборянам невелику кількість українських часописів (Гошовський 1923а, с. 54-55).

Його приїзд опосередковано причинився до активізації культурно-освітнього життя в таборі, й зокрема, до створення 8 січня 1920 р. «Літературно-наукового кружка ім. Івана Франка». На установчих зборах у присутності 20 його членів було обрано старшину Кружка – його головою став Є. Вацик, редактором «літературно-белетристичного видавництва» «Полонений» – Г. Дубина, редактором «гумористично-сатиричного видавництва» «Лязароні» – В. Яворський, секретарем і архіваріусом – Володимир Єщенко (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.1, арк.1, 1а-1а зв.).

Уявлення про основні напрямки діяльності згадуваного Кружка дають протоколи його 13-ти засідань, які досить регулярно відбувались упродовж січня-червня 1920 р. (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.1, арк.1-13зв.). Їх уважне вивчення дозволяє також реконструювати і діяльність «Української громади» в таборі Кассіно, члени якої зберігали вірність українським національним ідеалам попри кількітню моральну втому від перебування у полоні. На першому засіданні гуртка (10 січня 1920 р.) його голові було доручено підготувати у таборовому театрі виставу драми полоненого Юхновича «Так воно мусить бути», для чого «порішено безпроводочно (невідкладно – *авт.*) роздати ролі і розпочати проби». Вистава мала відбутись вже 19 січня (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.1, арк.2).

На другому (20 січня) – було заслухано касовий звіт прибутків з вистави «Так воно мусить бути»: за реалізацію вхідних квитків було отримано 44,40 лір італійських (л.і.), причому чистий прибуток склав 21,50 л.і. Члени гуртка одностайно ухвалили рішення передати ці кошти до «Каси харитативної помочі» української громади полонених старшин у Кассіно. Крім того було вирішено урочисто відзначити «річницю смерті Тараса Шевченка музично-вокальним концертом з декламацією і живим образом». Також члени Кружка вирішили «утворити смичковий квартет, і потрібні інструменти закупити в як найкоротшім часі через нашу місію в Римі за гроші з каси харитативної помочі української громади полонених старшин» (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.1, арк.2зв.-3).

2 лютого 1920 р. відбулось третє засідання кружка, під час якого було вирішено призначити день святкування пам'яті Т. Шевченка на 9 березня. До програми національного свята було запропоновано включити промову М. Гриніва, декламації К. Крушельницького, хорові виступи (твори «Прометей», «Заповіт», «Гамалія»). З огляду на відсутність музичних інструментів присутні на засіданні дійшли думки про недоцільність проведення музичної частини. Але невеличкий концерт все ж таки відбувся – в ідальні при дуже скромних декораціях. Члени гуртка ухвалили рішення звернутись до В. Касіяна з проханням виконати погруддя Т. Шевченка, на що була отримана його згода (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.1, арк.2зв.-3).

Редакції журналу «Полонений» доручили підготувати святочне число видання – третє (дванадцятє) число «Полоненого», і це доручення було успішно виконане (*ил.* 32, 33). Окремі статті цього номеру були проілюстровані кольоровими мистецькими малюнками, які справляли на полонених велике емоційне враження (*ил.* 34, 35, 36). У кінці цього випуску були розміщені рукописні ноти твору Дубик-Недільського «В Тарасовий день» (*ил.* 37). Сам номер був виготовлений з цупкого паперу, всі матеріали – написані каліграфічно (Полонений 1920, с.1-56). Принагідно слід відзначити, що видання журналу тривала й надалі – квітні-червні 1920 р. були виготовлені ще два його числа. У візуальному відношенні найбільше

зацікавлення являє тринадцятий номер, на шпальтах якого таборіві художники умістили кілька графічних малюнків (*ил. 38, 39, 40*).

Під час четвертого засідання гуртка (9 лютого 1920 р.) було ухвалено рішення про передання зразків таборових часописів («Полонений», «Лязароні», «Касинський Українець», «Нові вісті»), які вже вийшли і які з'являтимуться у подальшому – у власність «Українського бібліографічного інституту в Києві» та до бібліотеки НТШ у Львові (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.1, арк.4зв.-5).

За три дні (12 лютого 1920 р.) відбулось п'яте засідання кружка, під час якого було ухвалено звернутись до Дипломатичної місії УНР у Римі з проханням сприяти у пересилці зібраних полоненими коштів для «Рідної школи» у Львові. Також було вирішено «отворити курс неграмотних, наколи зголоситься хоч би й найменше число неграмотних козаків, які би бажали користати з него» (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.1, арк.5зв.-6). Можлива відсутність слухачів на курсах пояснювалась тим, що в кінці лютого очікувався виїзд транспорту з поворотцями (близько 400 осіб), у т.ч. й з галичанами.

На початку березня 1920 р. актив Літературно-наукового кружка, разом з іншими полоненими, які належали до української громади табору, взяли найдіяльнішу участь в організації концерту і «свята в пам'ять незабутнього Тараса». До святкування опосередковано долучились й українські дипломати, і зокрема д-р Галіп (останній подарував українській громаді гітару, яка використовувалась таборовими музикантами під час цього свята) (ЦДАГО, ф.269, оп.1, спр.8, арк.35). Відзначення цих урочистостей 9 березня 1920 р. у таборі стало справжньою маніфестацією незламності українського духу та державницьких прагнень українців.

Не залишалися полонені старшини-українці в Кассіно осторонь проблем підтримки освітніх й благодійних організацій в Україні. Так, зокрема, на початку березня заходами членів гуртка було «порішено уладити вечір народної пісні», всі виручені кошти від проведення якого (258 л.і.) було передано раднику Дипломатичної місії УНР в Італії о. Льву Сембрантовичу на потреби «Рідної Школи» у Львові для подальшого її перерахування через банківські установи Австрії та Польщі (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.3, арк.7зв.).

Час від часу Кассіно відвідували й інші українські дипломати, зокрема, у квітні 1920 р. до табору завітав отаман Іван Коссак (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.1, арк.10), що стало значною подією в житті полонених. Проте цих спорадичних поодиноких приїздів було замало аби скріпити національні почування у частини полонених вояків-українців. У цей час тривав активний процес звільнення полонених українців з табору (дехто з стрільців просто вдавався до втечі), причому кожен вибирав свій шлях. У списках таборян присутні позначки «Виїхав до рос[ійської] Совдепії, 28/VI.920» (поручники Іван Дутка і Осип Юхнович, четар Іван Свірський), хтось повертався додому (в Східну Галичину) – четар Маріян Іваницький і старший десятник Костянтин Чорний, інша група полонених обрала своїм місцем тимчасового перебування Чехословаччину, дехто зголосився до Франції (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.3, арк.2, 4, 5, 12, 14зв.).

Ті ж з члені «Української громади», хто продовжував залишатись у таборі (станом на 13 червня 1920 р. у списках українців табору Кассіно фігурувало 66 старшин, 15 підхорунжих, 124 стрільці) (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.3, арк.1-19), продовжували свою роботу. Зокрема, на своїх чергових зборах (26 травня 1920 р.) члени Літературно-наукового гуртка затвердили програму й розпочали підготовку до концерту на честь І. Франка, що мав відбутися 30 червня

1920 р. До його програми увійшли хоріві співи у супроводі смичкового квартету (ЦДАВО, ф.4430, оп.1, спр.3, арк.11; спр.1, арк.11).

За три дні до цього – з нагоди відвідин табору отаманом І.Коссаком з нагоди від'їзду «кассінців» з італійського полону – відбувся ще один концерт. І.Коссак тепло привітав таборян у своїй прощальній промові, на згадку про цю подію була зроблена фотографічний знімок (ЦДІА, ф.681, оп.1, спр.19, арк.1).

30 червня 1920 р. відбулось й останнє – тринадцяте – засідання Літературно-наукового кружка, на якому в присутності 11 його членів була обговорена справа ліквідації майна гуртка у зв'язку з підготовкою до евакуації полонених з табору. Всі таборові видання («Полонений» – 1-11 числа, «Лязароні» – 1-10 числа, 8 оповісток про виступи української громади, ілюстровані видання «Наймичка» і «Гамалія», «Касинський українець» – 7 чисел, «Нові вісті» – два числа) було вирішено передати у дарунок «Національному музею» у Львові (ф.4430, оп.1, спр.1, арк.12зв.-13; спр.3, арк.12-12зв., 13-13зв.).

В останній день свого перебування у Кассіно (6 липня 1920 р.) всі члени «Української громади» звернулися з листом до графа М. Тишкевича, в якому висловили йому щирю подяку за моральну та матеріальну допомогу під час їх перебування в таборі. Цей лист підписали М. Гринів (голова громади), Т. Чернописький (заступник голови) і К. Крушельницький (писар) (Воля 1920, с.198-199). Того ж дня кассінці, нарешті, залишили табір та за кілька днів стараннями Українського Червоного Хреста були тимчасово розміщені в таборі Лебрінг (Австрія). Після цього жодних проявів організованого українського життя в італійських таборах вже не спостерігалось, власне й самі табори перебували у стадії ліквідації, а їх мешканці підлягали перевезенню додому або до обраної ними європейської країни.

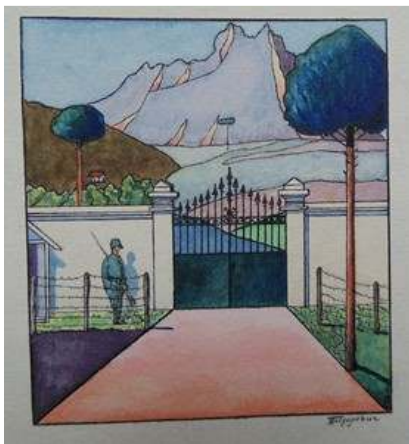
Таборова громада полонених старшин-українців табору Кассіно посідає особливе місце в історії українського полону в Італії, що було обумовлено як рівнем національної свідомості її членів, так і тими вагомими здобутками у царині культурно-просвітнього життя, які стали можливими завдяки їх морально-громадянській позиції. В умовах таборової ізоляції та майже повній відірваності від національного життя, полонені старшини-українці спромоглись організувати роботу шкіл та освітніх курсів, заснували хор, оркестр і аматорський театр, відзначали національні свята. Більша частина з них була готова надати дієву допомогу УНР у боротьбі з більшовицькою Росією, приєднавшись до складу національної армії.

Яскравим виявом національного «я» полонених старшин-українців весь час залишались таборова преса, яка об'єднувала таборян та додавала сил для подолання життєвих негараздів у таборовому повсякденні. Попри всі труднощі її виготовлення – вручну в кількості одного (кількох) примірників кожного випуску таборових видань – останні ефективно задовольняли попит полонених на інформацію, а крім того виконували надзвичайно важливі в умовах полону організаційно-мобілізаційну та виховну функції.

З огляду на саме лише існування таборової «Української громади», преса мала велике значення не тільки для її членів, але й для усього українського загалу в Кассіно. Її діяльність стала прикладом відданого служіння національній справі, яскравим зразком послідовного обстоювання державно-політичних принципів українського самостійництва.

Іл. 1. Загальний вигляд табору Кассіно (кінцева заставка до статті «Від редакції», січень 1919 р.). Див.: Полонений: неперіодичний белетристичний журнал полонених українців в Кассині. Кассіно, 1919. 25 січня. Ч.1. С.2.

Іл. 2. Вхідна брама табору Кассіно (малюнок Ю.Теодоровича), березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 11 березня. Ч.4(13).

Іл. 3. Внутрішній інтер'єр старшинського бараку (фрагмент обкладинки 5-го номеру журналу «Полонений», малюнок В.Касіяна), червень 1919

Іл. 4. Полонені старшини за читанням журналу «Полонений» (обкладинка 1-го номеру журналу «Полонений», оформлення

Іл. 5. Заставка до першої сторінки 1-го номеру журналу «Полонений», січень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 25 січня. Ч.1. С.1.С.13.

Іл. 6. Художник Василь Касіян за роботою (малюнок-шарж В.Касіяна до статті «Гранатні відломки»), червень 1919 р. Див.: Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений». Кассіно, 1919. 1 червня. Ч.5. (без посторінкової пагінації). Ч.4(13). С.13.

Іл. 7. Кольорова заставка до вірша «До...», березень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 9 березня. Ч.3. (без посторінкової пагінації). Ч.4(13). С.13.

Іл. 8. Кольоровий малюнок до вірша Кирила Тойсамого «Дмитрови Котелкови», червень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 1 червня. Ч.5. (без посторінкової пагінації).

Іл. 9. Кольоровий малюнок до статті Гр-гуна «Авта», березень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 9 березня. Ч.3. (без посторінкової пагінації).

Іл. 10. Кольоровий малюнок до статті Observer-а «Полонений про "Полоненого"», лютий 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 10 лютого. Ч.2. (без посторінкової пагінації).

Іл. 11. Збірний алегоричний образ полоненого в таборі біля муру (малюнок до вірша Кирила Тойсамого «Туга»), вересень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 10 вересня. Ч.6-7. (без посторінкової пагінації).

Іл. 12. Профілі полонених, малюнок олівцем, січень 1919 р. Див.: Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений». Кассіно, 1919. 25 січня. Ч.1. (без посторінкової пагінації).

Іл. 13. Профіль полоненого, малюнок олівцем, січень 1919 р. Див.: Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений». Кассіно, 1919. 25 січня. Ч.1. (без посторінкової пагінації).

Іл. 14. Полонений (ліворуч) і офіцер таборової комендатури (праворуч), малюнок олівцем, січень 1919 р. Див.: там само.

Іл. 15. Полонений в кашкеті, малюнок олівцем, лютий 1919 р. Див.: Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений». Кассіно, 1919. 10 лютого. Ч.2. (без посторінкової пагінації).

Іл. 16. Група полонених, малюнок олівцем, лютий 1919 р. Див.: Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений». Кассіно, 1919. 10 лютого. Ч.2. (без посторінкової пагінації).

Іл. 17. Три профілі полонених (згори), малюнок олівцем, лютий 1919 р. Див.: Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений». Кассіно, 1919. 10 лютого. Ч.2. (без посторінкової пагінації)

Іл. 18. Полонений з люлькою та апельсинами, кольоровий малюнок, березень 1919 р. Див.: Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений». Кассіно, 1919. 9 березня. Ч.3. (без посторінкової пагінації).

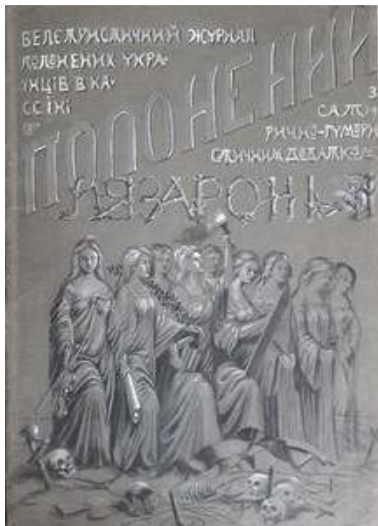
Іл. 19. Великдень в таборі, фрагмент обкладинки 4-го номеру журналу «Лязароні». Див.: Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений». Кассіно, 1919. 20 квітня. Ч.4.

Іл. 20. Полонені старшини-українці з таборовими часописами, малюнок до статті червень 1919 р. Див.: Лязароні: сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений». Кассіно, 1919. 1 червня. Ч.5.

Іл. 21. Малюнок полоненого до статті «Від редакції кілька слів», вересень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 1 червня. Ч.5. (без посторінкової пагінації).

Іл. 22. Обкладинка 2-го номеру журналу «Полонений», лютий 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 10 лютого. Ч.2.

Іл. 23. Обкладинка 4-го номеру журналу «Полонений», квітень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 20 квітня. Ч.4.

Іл. 24. Обкладинка 6/7-го номеру журналу «Полонений», вересень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 10 вересня. Ч.6-7.

Іл. 25. Малюнок до віршу А.Годованського «Зраджена», січень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 25 січня. Ч.1. (без посторінкової пагінації).

Іл. 26. Кольорова заставка до віршу Івана Орленка «Не вбий», січень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 25 січня. Ч.1. (без посторінкової пагінації).

Іл. 27. Малюнок до віршу А.Годованського «Зраджена», січень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 25 січня. Ч.1. (без посторінкової пагінації).

Іл. 28. Обкладинка 3-го номеру журналу «Полонений», присвяченого Кобзареві, березень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 9 березня. Ч.3.

Іл. 29. Т.Шевченко (малюнок В.Касіяна) на першій сторінці 3-го номеру журналу «Полонений», присвяченого Кобзареві, березень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 9 березня. Ч.3.

Іл. 30. Програма «Врочистого свята» з нагоди Шевченкового дня в таборі Кассіно, березень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 9 березня. Ч.3. (без посторінкової пагінації).

Іл. 31. Малюнок з 3-го номеру журналу «Полонений», присвяченого Кобзареві, березень 1919 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1919. 9 березня. Ч.3. (без посторінкової пагінації).

Іл. 32. Обкладинка 3(12) номеру журналу «Полонений», присвяченого Кобзареві, березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 9 березня. Ч.3(12).

Іл. 33. Т.Шевченко (малюнок В.Касіяна) на першій сторінці 3(12) номеру журналу «Полонений», присвяченого Кобзареві, березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 9 березня. Ч.3(12).

Іл. 34. У пеклі (малюнок В.Касіяна, уміщений в присвяченому Т.Шевченкові номері журналу «Полонений»), березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 9 березня. Ч.3(12).

Іл. 35. Жінки у пеклі (малюнок В.Касіяна, уміщений в присвяченому Т.Шевченкові номері журналу «Полонений»), березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 9 березня. Ч.3(12).

Іл. 36. Воскресіння України (алегоричний образ), (малюнок В.Касіяна, уміщений в присвяченому Т.Шевченкові номері журналу «Полонений»), березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 9 березня. Ч.3(12).

Іл. 37. Малюнок В.Касіяна до нот музичного твору Дубик-Недільського «В Тарасовий день», уміщений в присвяченому Т.Шевченкові номері журналу «Полонений»), березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 9 березня. Ч.3(12).

Іл. 38. Малюнок-заставка В.Касіяна до нарису «А дроти гуділи...», уміщений в присвяченому Т.Шевченкові номері журналу «Полонений»), березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 9 березня. Ч.3(12).

Іл. 39. Малюнок-заставка В.Касіяна до нарису В.Яценкова «Звени моя пісню!...», уміщений в присвяченому Т.Шевченкові номері журналу «Полонений»), березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 9 березня. Ч.3(12).

Іл. 40. Малюнок-заставка В.Касіяна до нариса «Цікавий Пріджі», уміщений в присвяченому Т.Шевченкові номері журналу «Полонений», березень 1920 р. Див.: Полонений. Кассіно, 1920. 9 березня. Ч.3(12).

Список джерел та літератури

- Від редакції, 1919, *Полонений: неперіодичний белетристичний журнал полонених українців в Кассіні*, 1, 1-2.
- ВЕДЕНЄВ, Д., БУРІМ Д., 1997, Дмитро Дорошенко і «справа Севрюка» *Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України*, 2, 434-448.
- Воля*, 1920, III, 5, 198-199.
- ГОШОВСЬКИЙ, П., 1922, Два дні *Український скиталець*, 12, 2-3.
- ГОШОВСЬКИЙ, П., 1923а, Два поняття громадянських обов'язків (Спомин з італійського полону з Касіна) *Український скиталець*, 1(23), 53-55.
- ГОШОВСЬКИЙ, П., 1923б, Великдень у таборі Касіні (уривки з повісті-хроніки «Пріджйонія») *Український скиталець*, 7(29), 5-11.
- З італійського полону, 1919 *Шлях*, 78.
- КАСІЯН, В., 1976, З мого життя *Дніпро*, 4. 23-29.
- Лязароні*, 1919, Сатирично-гумористичний додаток до журналу «Полонений», 1.
- НАРІЖНИЙ, С., 1942, *Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами*. Прага: Музей Визвольної Боротьби України.
- ОНАЦЬКИЙ, Є., 1941, *Українська дипломатична місія в Італії*. Прага: «Пробоем».
- ОНАЦЬКИЙ, Є., 1964, *По похилій площі: записки журналіста і дипломата*. Мюнхен: «Дніпрова хвиля».
- ПАТЕР, І., 2013, Галичани на сербському та італійському фронтах і в таборах військовополонених *З історії західноукраїнських земель*, 9, 39-60.
- Полонений*, 1919, 1 (посторінкова пагінація відсутня).
- Полонений*, 1920, 3(12). 1-56.
- Програма врочистого свята яке відбудеться дня 9.III.19. заходом гуртка полонених офіц[ерів] українців в Кассіні, 1919, *Полонений*, III. (посторінкова пагінація відсутня).
- СИДОРЕНКО, Н., 2000, *Національно-духовне самоствердження (у 3-х ч.). Ч.1: Українська таборова періодика часів Першої світової війни*. К.: «Дослідний центр історії української преси».
- СОЛОВЙОВА, В.В., 2002, Дипломатична діяльність Української Народної Республіки в Італії та Ватикані *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, XIV, 105-113.

- СРІБНЯК, І., 1998а, Табір полонених українських старшин у Кассіно (Італія) у 1919-1920 рр. *Вісті комбатанта*, 3, 79-83.
- СРІБНЯК, І., 1998b, Полон в Італії *Літопис Червоної Калини. (Скрипторій історичної прози, т. VIII, 1998)*, 13-15(79-81), 344-357.
- СРІБНЯК, І., 2000, *Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919-1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність*. К.: Київський державний лінгвістичний університет.
- ТРЕМБІЦЬКИЙ, В., 1972, Всеукраїнське Товариство Червоного Хреста 1918-1923 *Вісті комбатанта*, 4(60). 16-21.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.4430, оп.1, спр.1, 15 арк.
- ЦДАВО України, ф.4430, оп.1, спр.2, 8 арк.
- ЦДАВО України, ф.4430, оп.1, спр.3, 21 арк.
- ЦДАВО України, ф.4430, оп.1, спр.4, 14 арк.
- ЦДАВО України, ф.3192, оп.1, спр.4, 19 арк.
- ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.203, 124 арк.
- ЦДАВО України, ф.4186, оп.2, спр.13, 167 арк.
- Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО України), ф.269, оп.1, спр.8, 45 арк.
- Центральний державний історичний архів, м. Львів (далі – ЦДІА України, м. Львів), ф. 581, оп. 1, спр. 196, 49 арк.
- ЦДІА України, м. Львів, ф.368, оп.1, спр.80, 27 арк.
- ЦДІА України, м. Львів, ф.309, оп.1, спр.261, 68 арк.
- ЦДІА України, м. Львів, ф.681, оп.1, спр.19, 74 арк.

References

- Vid redaktsiyi [From the editorial board], 1919, Polonenyy: neperiodychnyy beletrystychnyy zhurnal polonenykh ukrayintsev v Kassyni [The Prisoner: a non-periodical fiction journal of captive Ukrainians in Cassin], 1, 1-2.
- VYEDYENYEV, D., BURIM D., 1997, Dmytro Doroshenko i «sprava Sevryuka» [Dmitry Doroshenko and "Sevryuk's Case"] *Naukovi zapysky: Zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv. Instytut ukrayins'koyi arkhеоhrafiyi ta dzhereloznavstva im. M.S.Hrushevs'koho NAN Ukrayiny*, 2, 434-448.
- Volya [Will], 1920, III, 5, 198-199.
- HOSHOVS'KYY, P., 1922, Dva dni [Two Days] *Ukrayins'kyy skytalets'*, 12, 2-3.
- HOSHOVS'KYY, P., 1923a, Dva ponyattya hromadyans'kykh obovyazkiv (Spomyn z italiys'koho polonu z Kasina) [Two Concepts of Civic Duties (Memories from the Italian Captivity of Cassin)] *Ukrayins'kyy skytalets'*, 1(23), 53-55.
- HOSHOVS'KYY, P., 1923b, Velykden' u tabori Kasini (uryvky z povisti-khroniky «Pridzhoniya») [Easter at the Camp of Cassini (excerpts from the story of the Chronicle of "Prigion")] *Ukrayins'kyy skytalets'*, 7(29), 5-11.
- Z italiys'koho polonu [From the Italian Captivity], 1919 *Shlyakh*, 78.
- KASIYAN, V., 1976, Z moho zhyttya [From My Life] *Dnipro*, 4. 23-29.
- Lyazaroni [Liazrony], 1919, Satyrychno-humorystychnyy dodatok do zhurnalu «Polonenyy» [satirical-humorous supplement to Captive Magazine], 1.

- NARIZHNYI, S., 1942, Ukrayins'ka emigratsiya: Kul'turna pratsya ukrayins'koyi emigratsiyi mizh dvoma Svitovymy viynamy [Ukrainian emigration: Cultural work of Ukrainian emigration between the two World Wars]. Praha: Muzei Vyzvol'noyi Borot'by Ukrayiny.
- ONATS'KYY, YE., 1941, Ukrayins'ka dyplomatychna misiya v Italiyi [Ukrainian Diplomatic Mission in Italy]. Praha: «Proboyem».
- ONATS'KYY, YE., 1964, Po pokhlyiy ploshchi: zapysky zhurnalista i dyplomata [On an Inclined Square: Notes of a Journalist and a Diplomat]. Myunkhen: «Dniprova khvylya».
- PATER, I., 2013, Halychany na serbs'komu ta italiys'komu frontakh i v taborakh viys'kovopolonenykh [Galicia on the Serbian and Italian fronts and in POW camps]. Z istoriyi zakhidnoukrayins'kykh zemel', 9, 39-60.
- Poloneny [The Prisoner], 1919, 1 (page pagination absent).
- Poloneny [The Prisoner], 1920, 3(12). 1-56.
- Prohrama vrochystoho svyata yake vidbudet'sya dnya 9.III.19. zakhodom hurtka polonenykh ofits[eriv] ukrayintsiv v Kassini [The program of the festive holiday that will take place on 9.III.19.19. the event of a circle of captive officers [ers] of Ukrainians in Cassini, 1919], 1919, Poloneny, III. (page pagination absent)
- SYDORENKO, N., 2000, Natsional'no-dukhovne samostverdzhennya (u 3-kh ch.). CH.I: Ukrayins'ka taborova periodyka chasiv Pershoyi svitovoyi viyny [National-spiritual self-affirmation (in 3 hours). CHI: Ukrainian camp periodicals from the First World War]. K.: «Doslidnyy tsentr istoriyi ukrayins'koyi presy».
- SOLOVYOVA, V.V., 2002, Dyplomatychna diyal'nist' Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliky v Italiyi ta Vatykani [Diplomatic Activity of the Ukrainian People's Republic in Italy and the Vatican] Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho derzhavnoho universytetu, KHIV, 105-113.
- SRIBNYAK, I., 1998a, Tabir polonenykh ukrayins'kykh starshyn u Kassino (Italiya) u 1919-1920 rr. [Camp prisoners Ukrainian officers in Cassino (Italy) in 1919-1920.] Visti kombatanata, 3, 79-83.
- SRIBNYAK, I., 1998b, Polon v Italiyi [Camp prisoners Ukrainian officers in Cassino] Litopys Chervonoyi Kalyny. (Skryptoriy istorychnoyi prozy, t. VIII, 1998), 13-15(79-81), 344-357.
- SRIBNYAK, I., 2000, Ukrayintsi na chuzhyni. Poloneni ta internovani voyaky-ukrayintsi v krayinakh Tsentral'noyi ta Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy (1919-1924 rr.): stanovyshche, orhanizatsiya, kul'turno-prosvitnyts'ka diyal'nist' [Ukrainians abroad. Captive and interned Ukrainian soldiers in Central and Southeastern Europe (1919-1924): situation, organization, cultural and educational activities]. K.: Kyiv's'kyi derzhavnyy lnhvistychnyy universytet.
- TREMBITS'KYY, V., 1972, Vseukrayins'ke Tovarystvo Chervonoho Khresta 1918-1923 [All-Ukrainian Red Cross Society 1918-1923]. Visti kombatanata, 4(60). 16-21.
- Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (dali – TSDAVO Ukrayiny) [Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (hereinafter – CDAVO of Ukraine)], fond 4430, opys 1, sprava 1, 15 ark.
- TSDAVO Ukrayiny, fond 4430, opys 1, sprava 2, 8 ark.
- TSDAVO Ukrayiny, fond 4430, opys 1, sprava 3, 21 ark.
- TSDAVO Ukrayiny, fond 4430, opys 1, sprava 4, 14 ark.
- TSDAVO Ukrayiny, fond 3192, opys 1, sprava 4, 19 ark.
- TSDAVO Ukrayiny, fond 1075, opys 2, sprava 203, 124 ark.
- TSDAVO Ukrayiny, fond 4186, opys 2, sprava 13, 167 ark.
- Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' (TSDAHO Ukrayiny), fond 269, opys 1, sprava 8, 45 ark.

Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv, m. L'viv (dali – TSDIA Ukrayiny, m. L'viv), fond 581, opys 1, sprava 196, 49 ark.

TSDIA Ukrayiny, m. L'viv, fond 368, opys 1, sprava 80, 27 ark.

TSDIA Ukrayiny, m. L'viv, fond 309, opys 1, sprava 261, 68 ark.

TSDIA Ukrayiny, m. L'viv, fond 681, opys 1, sprava 19, 74 ark.

**Повсякдення полонених вояків-українців у
таборі Кассіно, Італія очима ілюстраторів таборових видань
(1919 – перша половина 1920 рр.)**

У статті здійснено спробу візуального представлення основних проявів життя та повсякдення громади полонених старшин-українців у таборі Кассіно, Італія у 1919 – першій половині 1920 рр. Остання посідає особливо місце в історії українського полону в Італії, що було обумовлено як рівнем національної свідомості її членів, так і тими вагомими здобутками у царині культурно-просвітнього життя, які стали можливими завдяки їх морально-громадянській позиції. В умовах таборової ізоляції та майже повній відірваності від національного життя, полонені старшини-українці спромоглися організувати роботу шкіл та освітніх курсів, заснували хор, оркестр і аматорський театр, відзначали національні свята. Більша частина з них була готова надати дієву допомогу УНР у боротьбі з більшовицькою Росією, приєднавшись до складу національної армії. Яскравим виявом національного «я» полонених старшин-українців весь час залишались таборова преса, яка об'єднувала таборян та додавала сил для подолання життєвих негараздів у таборовому повсякденні. Попри всі труднощі її виготовлення – вручну в кількості одного (кількох) примірників кожного випуску таборових видань (журналів «Полонений» і сатирично-гумористичного додатку до нього «Лазароні») – останні ефективно задовольняли попит полонених на інформацію, а крім того виконували надзвичайно важливі в умовах полону організаційно-мобілізаційну та виховну функції. Вже з огляду тільки на саме лише існування таорової «Української громади» мала велике значення не тільки для її членів, але й для усього українського загалу в Кассіно. Її діяльність стала прикладом відданого служіння національній справі, яскравим зразком послідовного обстоювання державно-політичних принципів українського самостійництва.

Ключові слова: полонені старшини-українці, табір, журнал, малюнок, Кассіно, Італія.

Sribnyak Ihor, Doctor of Sciences (History), Professor, historical-philosophical faculty, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine)

Срібняк Ігор, доктор історичних наук, професор, історично-філософський факультет, Київський університет імені Бориса Грінченка (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Received: 15-10-2019

Advance Access Published: December, 2019